

ПТАХІВНИЦТВО ТА ТОРГІВЛЯ ЙОГО ПРОДУКЦІЄЮ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлюється розвиток птахівництва та особливості торгівлі його продукцією на території Поділля в період швидкого розвитку капіталізму в регіоні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Значна увага приділяється якісним змінам у галузі під впливом ринкових відносин.

Ключові слова: Поділля, птахівництво, торгівля, ринкові відносини, сільське господарство, економічні відносини.

Необхідність дослідження птахівництва на території Поділля, як і в Україні загалом, пов'язана з багатьма факторами. Для господарства, як селянського, так і поміщицького, значення птахівництва важко переоцінити. Протягом перебування регіону в складі Російської імперії жителі подільських міст, містечок та сіл утримували курей, качок і гусей незалежно від національності, релігійних переконань й деколи навіть професії. Птиця, враховуючи її ліквідність, слугувала і продовжує слугувати до наших днів джерелом додаткових грошових надходжень до бюджету селянських родин. На території України, особливо в сільській місцевості, до 60-х років ХХ ст. саме куряче яйце було свого роду монетою у дрібних розрахунках між сусідами, односельцями і, навіть, державою. Пернатих утримували і продовжують утримувати на початку ХХІ ст. не лише жителі сільської місцевості, але й деякі городяни (мешканці приватного сектору). Отже, птахівництво, враховуючи незначні капіталовкладення та нескладність догляду за птицею, завжди слугувало важливим чинником продовольчої безпеки населення та, до певної межі, виступало фактором соціальної стабільності.

Птиця в регіоні утримувалася здавна, однак, наукову цікавість викликають зміни, що відбулися з цією галуззю народного господарства під впливом капіталізму та пов'язаної з ним економічної інтенсифікації в пореформенний період. На початку ХХ ст. (період «імперіалізму» згідно марксистсько-ленінської методологічної парадигми) подільський край займав перше місце в Україні за кількістю експортованих за його межі яєць. Це свідчить про важливість птахівництва для населення та сприятливі умови його розвитку через природно-кліматичні, географічні та інші фактори.

Вивчення такого предмету є досить складним, оскільки важко дослідити кількість птиці, особливо тієї, що розводилася в селянських господарствах регіону, прослідкувати умови її утримання, визначити продуктивність і прибутковість галузі. Як правило, інформація щодо стану птахівництва в джерелах подається побіжно і в контексті загальної картини розвитку сільського господарства українських територій. Серед авторів, у роботах яких ця проблема висвітлюється в розрізі українських регіонів, слід назвати В.П. Томовського, А.Ф. Бондаренка, О.П. Бондаренка, А. Журавльова, С. Савченка; І.С. Станкевича; В.В. Філімонова, І. Фе-

щенка-Чопівського, А. Копорського, В.О. Гериновича [12]. Дані щодо розвитку птахівництва на Поділлі містяться також у щорічних звітах Подільських губернаторів наприкінці XIX – початку XX ст. [6]. Названа проблема знайшла своє продовження в дослідженнях А.І. Гайдай, І.О. Гуржія, Г.А. Діхтяра, В.В. Нечитайла [2] та ін. Однак, враховуючи актуальність порушеної проблеми, можна констатувати брак спеціальних наукових досліджень, присвячених розвитку українського птахівництва в умовах ринкової економіки другої половини XIX – початку XX ст.

В період становлення та активного розвитку капіталізму на українських теренах сфера виробництва і розподілу взаємно впливали одна на одну. Швидкий розвиток сільського господарства і промисловості неминує призводити до кількісних і якісних змін у торговельних відносинах. На Поділлі в названий час, враховуючи високу товарність місцевої продукції, її експортну спрямованість, до торговельних відносин залучалася значна частина жителів, хоча професійних торговців було порівняно мало. Аналіз результатів перепису населення Російської імперії 1897 р. свідчить, що саме торгівля була джерелом існування 182238 осіб із 3018299 мешканців Подільської губернії, що складало 6 відсотків [10, с.166]. Однак осіб, які належали до стану купців, на Поділлі нараховувалось лише 3637 (1775 чоловіків і 1862 жінки) [10, с.57].

Для регіону в пореформений час були характерними і кількісні, і якісні зміни торговельних відносин. До останніх віднесемо посилення процесу концентрації стаціонарної торгівлі, поява купецьких товариств, бірж, на яких велась оптова торгівля сільськогосподарською і промисловою продукцією. Так, у віданні біржового комітету Київської товарної біржі перебувало 2 біржові артілі, зона економічної діяльності яких розповсюджувалась на територію Поділля. Перша, заснована 1 січня 1889 р., складалась з 152 членів і працювала на Московсько-Київсько-Воронезькій залізниці. Друга розпочала свою діяльність з березня 1900 р.; 204 її агенти працювали на важливих станціях Південно-Західної залізниці (Київ, Вінниця, Одеса, Бердичів). Загальний капітал обох артілей на кінець 1900 р. склав 687380 руб. [1, арк.11].

Починаючи з 80-х років XIX ст. вагоме місце у зовнішній торгівлі Поділля займали продукти птахівництва, зокрема яйце, що відповідало загальному зростанню експорту подібної продукції за кордони Російської імперії. У 1898 р., реалізувавши на міжнародному ринку на 40 млн. руб. такої продукції, Росія за цим показником впевнено посіла перше місце в світі [3, с.216]. З території Подільської губернії та сусідніх територій у 1890 р. лише через Гусятинську митницю було експортовано яєць на 1204949 руб. із загальної суми вивозу за межі губернії (не враховуючи хліба) в 2165994 руб. [7, с.33].

В кінці XIX ст. (1899 р.) за межі Поділля, крім хліба, було реалізовано на 1921202 руб. товарів місцевого сільського господарства і промисловості. Вартість 65848904 яєць, експортованих з регіону, становила 1098111 руб. [8, с.40].

Геополітичне розташування краю відкривало можливість продажу місцевої продукції в заможні країни Центральної і, частково, Західної Європи. Західний напрямок був домінуючим у реалізації яєць і на початку ХХ ст.; цей продукт продовжував залишатися важливою статтею місцевого експорту. Так, у 1908 р. через Гусятинську митницю було відправлено за рубіж яєць на 1224603 руб., що становило 62 відсотки вартості всіх товарів, експортованих через цей митний пункт [9, с.55]. В наступні роки значення яєць у зовнішній торгівлі регіону лише зростало. Якщо у 1910 р. за межі краю було реалізовано 724 тис. пудів яєць, то у 1912 р. – вже 900 тис. Таке різке зростання обсягів експорту дозволило Поділля за цим показником вийти на перше місце серед українських губерній [14, с.48].

Для розвитку птахівництва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. були характерними якісні зміни, серед яких важливе місце належало інституціоналізації кооперативного руху та участі кооперативних організацій в реалізації продукції галузі. Прикладом таких перетворень може слугувати організація постійних бюро з торгівлі яйцем, птицею, пір'ям і пухом у Кам'янці, Проскуріві, Деражні, Гусятині, Сатанові та інших подільських містах й містечках. Кожна з подібних установ мала свій район діяльності та цілу армію дрібних скупників, котрі працювали на ярмарках, базарах і безпосередньо в селах. Завдяки подібним змінам, у 1910 р. вартість яєць, експортованих з території губернії, становила 1178050 руб., живої птиці – 89600 руб. і пуху та пера – 17500 руб. [13, с.17].

Особливістю торгівлі птицею та продуктами птахівництва на території Поділля було те, що, враховуючи прикордонне розташування краю, важливу роль у цьому бізнесі відігравали комісіонери іноземних фірм. Для вивозу в Австрію, Німеччину та Бельгію (де знаходились основні ринки збуту подібної продукції) закупівля яйця та птиці проводилась головним чином у Проскурівському, Кам'янецькому, Ямпільському, Ушицькому, Могилівському, Летичівському повітах та в м. Вінниці. Продукція птахівництва решти подільських повітів потрапляла в основному до Одеси, Миколаєва та Севастополя. 1910 р. у ці пункти було вивезено яєць на 628 тис. руб. і птиці на 49,5 тис. руб. [13, с.17]. Завдяки названим факторам, на початку другого десятиліття ХХ ст. обсяги експорту продукції птахівництва з Подільського краю постійно зростали. Лише через Гусятинську митницю у 1912 р. було вивезено 39545 шт. птиці, тоді як у 1911 р. – 30700 шт., а у 1910 – 28000 [11, с.37].

Цікавим у контексті розвитку птахівництва є порівняння збуту яйця німецькими та українськими виробниками. Наприкінці ХІХ ст., під впливом ринкових відносин, і в Німеччині, і в Україні почали з'являтися сільськогосподарські товариства, які були покликані ліквідувати, або, принаймні, обмежити кількість посередників між виробником і споживачем. Це, в кінцевому рахунку, було вигідно першим і останнім, оскільки посередництво значно підвищувало ціну продукції. Мабуть, не слід зводити роль торговельного посередництва, принаймні, на Поділлі лише до негативу. Враховуючи висо-

ку щільність населення регіону, значну кількість євреїв, внутрішню економічну політику російського самодержавства, географічний чинник, торгівельне посередництво в умовах формування капіталістичного способу виробництва забезпечувало шматком хліба велику кількість жителів краю. По мірі розвитку капіталізму і пов'язаної з ним концентрації та монополізації ринку дрібні посередники поступово зникають, не витримавши конкуренції з великими фірмами. Піонером у справі організації сільськогосподарських товариств зі збуту яйця на території Пруссії вважається провінція Ганновер. Перші подібні організації там виникли в 1895 р.; на 1899 р. їх нараховувалося вже 34, на 1901 – 82, а в кінці 1910 р. – 141 [5, с.81].

На території провінції чи не в кожному населеному пункті існував кооперативний осередок, котрий займався купівлею яйця в населення. Потім цей продукт складали в ящики по 400–500 шт. для подальшої відправки в інші регіони Пруссії та за кордон. Особливо багато яєць споживали курортні міста Німеччини та Європи, що було на руку місцевим виробникам. У сусідньому містечку Бошті (1700 жителів) один такий ящик коштував біля 3 марок 50 фенігів [5, с.84].

Значна увага приділялася якості продукції. До прикладу, забруднене яйце кооператив не приймав, отже це змушувало власників курників утримувати ці приміщення в чистоті. Виробники отримували від товариства платню за яйце в залежності від його ваги, отже перші були зацікавлені в його розмірах. Якщо 1895 р. у Бошті середня вага яйця становила 50,2 гр., то в 1911 р. – 59,7 гр. [5, с.87]. Все яйце, що проходило через товариство, мало бути проштемпельоване. Наявність такого штемпеля слугувало гарантією якості та свіжості продукції.

Основними факторами, які гальмували розвиток птахівництва на Поділлі, та й в Україні загалом, була недосконалість організації торгівлі, відсутність розвинутої транспортної мережі та брак холодильного транспорту. Сільськогосподарська еволюція на території Поділля призводила до зменшення землеволодіння внаслідок перерозподілу землі між більшою частиною господарів ніж, наприклад, до реформи 1861 р. Іншим наслідком впливу ринкової економіки була інтенсифікація аграрного виробництва. Зауважимо, що і перше і друге позитивно впливало на розвиток птахівництва, оскільки, за даними тогочасної статистики, воно найкраще розвивалося в порівняно малоземельних господарствах [4, с.25].

Безпосереднім покупцем птиці в селянських господарствах були торгівці-посередники, які в кінці липня – серпні відправлялися по селах та купували товар дрібними партіями. Потім птицю перепродавали комісійним конторам. Існували випадки, коли купці розраховувалися (у вигляді авансу) з селянами ще взимку, а влітку забирали товар.

Інтенсивне господарювання передбачає активне інвестування коштів у виробництво. Саме кількість грошей, витрачених виробником для отримання найвищого врожаю, максимального приросту живої ваги чи збільшення надойв молока, є головною ознакою інтенсивного

способу виробництва в сільському господарстві. В цьому відношенні показовим є приклад відгодівлі птиці виробниками Англії. Там найкращим кормом вважали перемелений сухий овес, розведений кислим молоком. До цієї суміші додавали трохи баранячого сала або свинячих шкварок. Оптимальним для відгодівлі гусей вважалася суміш зерна вівса, ячменю, гречки та кукурудзи у відпареному вигляді. Якість птиці, відгодованої в Англії, завжди можна було упізнати за наявністю м'яса на спині, за кольором сала та самого м'яса [4, с.39]. Зрозуміло, витрати на приготування такої складної і, мабуть, смачної для пернатих страви були досить значними, однак кінцева вартість пташиного м'яса не лише покривала витрати на відгодівлю, але й приносила солідний прибуток.

На території Поділля на початку ХХ ст. також мала місце подібна практика, відома в регіоні під назвою «нажировка». Птахи, особливо гуси, купувалися в господарствах, потім інтенсивно підкормлювалися, й знову потрапляли на продаж. Скупники або самі відгодовували птицю (що траплялося досить рідко), або перепродували її в спеціальні заклади, які, після надання птиці товарного виду, реалізовували її на головні ринки збуту. За підрахунками А. Копорського, в результаті таких трансформацій кінцевий споживач отримував продукт дорожчий на 80 і більше відсотків від початкової ціни [4, с.28]. Як правило, відгодовувався цільним зерном вівса або проса, а качок – виключно просом. Тривав процес для гусей – від двох тижнів до місяця, для качок – біля трьох тижнів і для індиків – від одного до трьох місяців [4, с.39]. Далі бити птицю сортирували, зокрема, курей – переважно на 6 видів: півнів молодих і старих; курей молодих і старих; курей великих і малих. Ці операції здійснювалися, в більшості випадків, у листопаді місяці, коли птицю заморозжували. Далі все залежало від призначення товару. Якщо продукція потрапляла на внутрішній ринок – її складали в плетені корзини (20 – 25 пар в кожній), а якщо відправлялася на іноземні ринки – її складали в спеціальні ящики, перестелені рогожкою. В кожний ящик потрапляло від 6 до 25 пар курей або качок, біля 5 пар гусей і 4 пари індиків [4, с.40].

Для Поділля, як і для інших правобережних губерній, протягом всього пореформеного періоду був характерним надлишок птиці і продуктів птахівництва, який надходив на ринок. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст., в період швидкого розвитку капіталізму, товарність птахівництва продовжувала зростати. Згідно «Сводов статистико-економических описаний по Киевской, Подольской и Волынской губерниям», створених і виданих Київським Порайонним Комітетом, експорт названої продукції з території Правобережжя в середньому за рік (1909 – 1911 рр.) мав такий вигляд [4, с.52]:

Губернії	Птиця бита (тис. пуд.)	Птиця жива (тис. пуд.)	Яйце (тис. пуд.)
Київська	136,4	139	554,1
Подільська	134,9	81	769,4
Волинська	204,7	221	249,3
Всього	476	441	1572,8

На Поділлі найбільше битої птиці експортувалося з території Балтського (40 386 пудів), Ямпільського (23 889 пудів) та Брацлавського (20 228 пудів) повітів. За кількістю експорту живої птиці лідирував Балтський повіт (11 142 пуди), далі йшли Ольгопільський (4 331 пуд) та Вінницький (1 814 пудів) повіти. Найбільше яєць вивозилося з території Могилівського (151 414 пудів), Ямпільського (146 525 пудів) та Гайсинського (116 554 пуди) повітів [4, с.57, 59]. Як бачимо, найбільше подібної продукції вивозилося з південних повітів Подільської губернії, а також тих, котрі були розташовані поряд із найважливішою водною артерією регіону – Дністром (Ольгопільський, Могилівський, Ямпільський, Балтський повіти). Судячи з показників вивозу продукції птахівництва з території цих повітів, можна дійти висновку, що саме тут ця галузь тваринництва була розвинута найкраще і носила товарний характер.

Значно гальмувала розвиток птахівництва в регіоні відсутність культурних місцевих порід птиці. Лєвова частка подільських курей, гусей, качок та індиків – це місцеві пернаті, яких протягом століть розводили в Україні. Вони були добре пристосовані до її природно-кліматичних умов, однак якихось особливих продуктивних якостей від них чекати не доводилось. Отже, одним із дієвих засобів інтенсифікації птахівництва в регіоні, поряд із поліпшенням організації торгівлі його продукцією та покращенням загального стану сільського господарства, мала стати селекційна та племінна робота. Лише за таких умов птахівництво взмозі перетворитися з додаткової галузі селянського господарства на надійне джерело народних та державних прибутків.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України (м. Київ) – Ф. 442. – Оп. 637. – Спр. 131.
2. Гайдай Л.І. Розвиток капіталізму в селянському господарстві Правобережної України (1906-1914 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Гайдай Лідія Іванівна. – К., 1979; Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ ст. / І.О. Гуржій. – К. : Держполітвидав, 1954; Дихтяр Г.А. Внутренняя торговля в дореволюционной России / Г.А. Дихтяр. – М. : Политиздат, 1960; Нечитайло В.В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність / В.В. Нечитайло. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2004. – 436 с.
3. Ковалевский В.И. Россия в конце ХІХ века / В.И. Ковалевский. – СПб. : Брокгауз–Ефрон, 1900. – 970 с.
4. Копорский А. Мясные ресурсы Украины, Дона и Северного Кавказа / А. Копорский. – К. : Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительных обществ, 1919. – 132 с.
5. Матюшин Г. Сельскохозяйственные товарищества по сбыту яиц в провинции Ганновер / Г. Матюшин // Вестник кооперации. – 1914. – №1. – С.80–92.
6. Обзоры Подольской губернии. (Приложение к ежегодным отчетам Подольского губернатора). – Каменец-Подольск : Под. губ. стат. комитет, 1889-1911. – 245 с.

7. Обзор Подольской губернии за 1890 г. (Приложение к ежегодным отчетам Подольского губернатора). – Каменец-Подольск : Под. губ. стат. Комитет, 1891. – 201 с.
8. Обзор Подольской губернии за 1899 г. (Приложение к ежегодным отчетам Подольского губернатора). – Каменец-Подольск : Под. губ. стат. Комитет, 1900. – 233 с.
9. Обзор Подольской губернии за 1908 г. (Приложение к ежегодным отчетам Подольского губернатора). – Каменец-Подольск : Под. губ. стат. Комитет, 1909. – 222 с.
10. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Издание центр. статис. ком. МВД / под ред. Н.А. Тройницкого. – Т. XXXII. Подольская губерния, 1904. – 287 с.
11. Состояние внешней торговли Подолии // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. – № 7. – С.35–41.
12. Томовский В.П. Вывоз яиц и птицы / В.П. Томовский // Экономический листок. – 1911. – № 8. – С.15-20; Бондаренко А.Ф. Труды Полтавской сельскохозяйственной опытной станции. Зоотехнический отдел / А.Ф. Бондаренко. – Полтава, 1926. – С.33–47; Бондаренко О.П. Праця в галузі птахівництва Полтавської дослідної станції за 1925–1926 рр. / О.П. Бондаренко // Полтавська сільськогосподарська дослідна станція. – Полтава, 1926. – С.3–8; Журавльов А. Первый конкурс яйценоскости // Южно-Русская сельскохозяйственная газета. – 1910. – № 41. – С.11; Савченко С. Статистические очерки Подолии / С. Савченко. – Каменец-Подольск : Под. губ. стат. комитет, 1906. – 215 с.; Станкевич И.С. Адрес-календарь Подольской губернии / И.С. Станкевич. – Каменец-Подольск, 1909. – 404 с.; Филимонов В.В. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 г. / В.В. Филимонов. – Каменец-Подольск, 1912. – 358 с.; Копорский А. Мясные ресурсы Украины, Дона и Северного Кавказа / А. Копорский. – К., 1919. – 132 с.; Геринович В.О. Кам'яниччина. Населення, його економічна діяльність / В.О. Геринович. – Кам'янець-Подільськ : Б.в., 1927. – Ч. II. – 102 с.
13. Томовский В.П. Вывоз яиц и птицы / В.П. Томовский // Экономический листок. – 1911. – № 8. – С.15-20.
14. Фещенко-Чопівський І. Природні багатства України / І. Фещенко-Чопівський – К. : Б. в., 1918. – Ч. II. – 138 с.

In the article the development of the poultry farming and feature of trade by his products is lighted on territory of Podillya in the period of mushroom growth of capitalism in a region at the end of XIX – at the beginning of the XX item. Considerable attention is spared to the high-quality changes in industry under act of market relations.

Key words: Podillya, poultry farming, trade, market relations, agriculture, economic relations.

Отримано: 1.11.2011